

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО СЕГМЕНТУ РИНКУ ПРАЦІ

Вступ. Ринок праці є центральним елементом ринкової системи, оскільки саме він забезпечує купівлю-продаж найголовнішого елементу продуктивних сил суспільства – робочої сили, без якої будь-який процес виробництва є неможливим. Дослідження проблем формування ринку праці набуває особливої актуальності в період економічних перетворень, метою яких є побудова ринкової економіки в нашій країні. Питанням дослідження ринку праці, сприяння його формуванню і розвитку на загальнодержавному та регіональному рівнях присвячено наукові роботи багатьох вітчизняних вчених-економістів, таких як І. Бондар, В. Васильченко, Т. Заяць, Є. Лібанова, В. Онікієнко, І. Петрова, В. Петюх, В. Прокопов, В. Шокун, В. Яценко. Проте слід зауважити, що вивченню особливостей формування одного із найважливіших секторів ринку праці – його промислового сегменту – не було приділено достатньої уваги.

Мета роботи. В даній статті зроблено спробу виділити основні риси, притаманні процесу формування промислового сегменту ринку праці, виокремити головні проблеми, які характерні для нього на сьогоднішній день, та визначити шляхи їх вирішення.

Результати. Причини проблем, які супроводжували формування промислового сегменту ринку праці України в період економічних перетворень, слід шукати в особливостях економіки радянської доби. Українська промисловість і народне господарство в той час були частиною загального народногосподарського комплексу Радянського Союзу. У колишньому СРСР концентрація і спеціалізація через бажання економії капіталовкладень вилились у гігантоманію, тобто будівництво надзвичайно великих спеціалізованих підприємств. Нормальне функціонування таких підприємств забезпечувалося за рахунок високого ступеня кооперації, завдяки якій в Україну завозилися з інших республік сировина,

напівфабрикати і готова продукція. Українські землі були багатими на корисні копалини, такі як вугілля Донецького басейну, залізні родовища Криворіжжя, марганцеві руди тощо, і це зумовлювало розвиток металургії, машинобудування, хімічної промисловості та будівництво великих спеціалізованих підприємств відповідних галузей. «Холодна війна», милітаризація економіки СРСР, значна концентрація радянських військ в Україні через її прикордонне положення сприяли непомірному розвитку військово-промислового комплексу на її території [2].

Переки в структурі галузей економіки України в бік важкої індустрії викликав деформацію промислового сегменту ринку праці в сторону значного його збільшення. Так, у 1990 р. у промисловому секторі працювало 39,8% зайнятого населення. Дві третини промислово-виробничого персоналу було зайнято на великих підприємствах з його чисельністю від 2001 до 20 тис. чоловік. Деформація промислового сегменту поглиблювалась ще й за рахунок наступних явищ, характерних для радянської економіки. По-перше, в СРСР штучно підтримувалась повна зайнятість. В деяких областях і по певним професіям навіть відчувався дефіцит робочої сили. Лише в західних областях України існували певні труднощі. Повна зайнятість досягалася переважно за рахунок низької заробітної плати. По-друге, на підприємствах утримувалася надлишкова робоча сила. Це було викликано низькою заробітною платою, що призводила до суттєвого послаблення зв'язку між інтенсивністю та ефективністю праці.

Зі здобуттям Україною незалежності та початком економічних реформ становище вітчизняного промислового сектору значно ускладнилося. По-перше, порушилися економічні зв'язки з підприємствами колишніх радянських республік. Це дуже негативно вплинуло на великі промислові підприємства через їх суттєву залежність від кооперації. По-друге, розпочалася децентралізація управління, процеси роздержавлення та приватизації. Вітчизняні підприємства показали свою неготовність функціонувати в нових ринкових умовах. Крім того, великі промислові

підприємства через свої значні розміри не мали достатньої гнучкості, щоб швидко пристосуватись до ринкових змін. По-третє, продукція українських підприємств промислового сектору виявилася неконкурентоспроможною порівняно з іноземною. Як наслідок, більшість промислових підприємств опинилося на грані банкрутства.

Який вплив мали ці події на формування промислового сегменту ринку праці України за нових умов? У відповідь на економічні потрясіння і скорочення попиту на продукцію промислових підприємств відбулося падіння попиту на робочу силу. Проте, не дивлячись на деформованість даного сектору, масові звільнення не розпочались одразу. Кількість зайнятих протягом кризових 1990-1999 р. зменшувалась поступово. Але в цілому кількість зайнятих у промисловості за даний період зменшилася приблизно на 44% (рис.1) [5, 6].

Протягом кризового періоду 1990-1999 рр. відбулося суттєве зменшення зайнятості по більшості основних галузей української промисловості: у харчовій промисловості – на 24,45%, у паливній промисловості – на 32,32%, у машинобудуванні і металообробці – на 57,62%, у легкій промисловості – на 66,67%. І лише у чорній металургії зменшення зайнятості було несуттєвим – на 6,04% (рис.2) [5, 6].

Однак загальне зниження зайнятості протягом кризового періоду на промисловому сегменті ринку праці не було пов'язано з реальним масовим звільненням. Якщо у підприємства з'являлася необхідність різко скоротити заробітну плату, вивільнялася лише незначна частина працівників. Причиною цього було те, що керівництво через патерналістські традиції, неможливість виплати внаслідок фінансових труднощів допомоги по звільненню і сподівання на короткочасність економічного спаду поширювало практику адміністративних відпусток і переведення персоналу на скорочений робочий режим. Це призводило до зростання неповної зайнятості працівників. В першу чергу керівники намагались таким чином зберегти кваліфіковану робочу силу в надії на фінансове «оздоровлення» своїх підприємств [4, 7]. Так, у промисловості в 1999 р. 37,4% працівників (проти 22% в середньому по економіці) знаходилися в адміністративних відпустках, а 26,2% (проти 17,6% в середньому по економіці) працювали в режимі неповного робочого дня. У 1999 р. по основним галузям промисловості в адміністративних відпустках знаходилася значна кількість працівників: у чорній металургії – 33%, машинобудуванні і металообробці – 43,6%, у харчовій промисловості – 44%, у легкій – 74,5%. Лише у паливній промисловості цей показник був

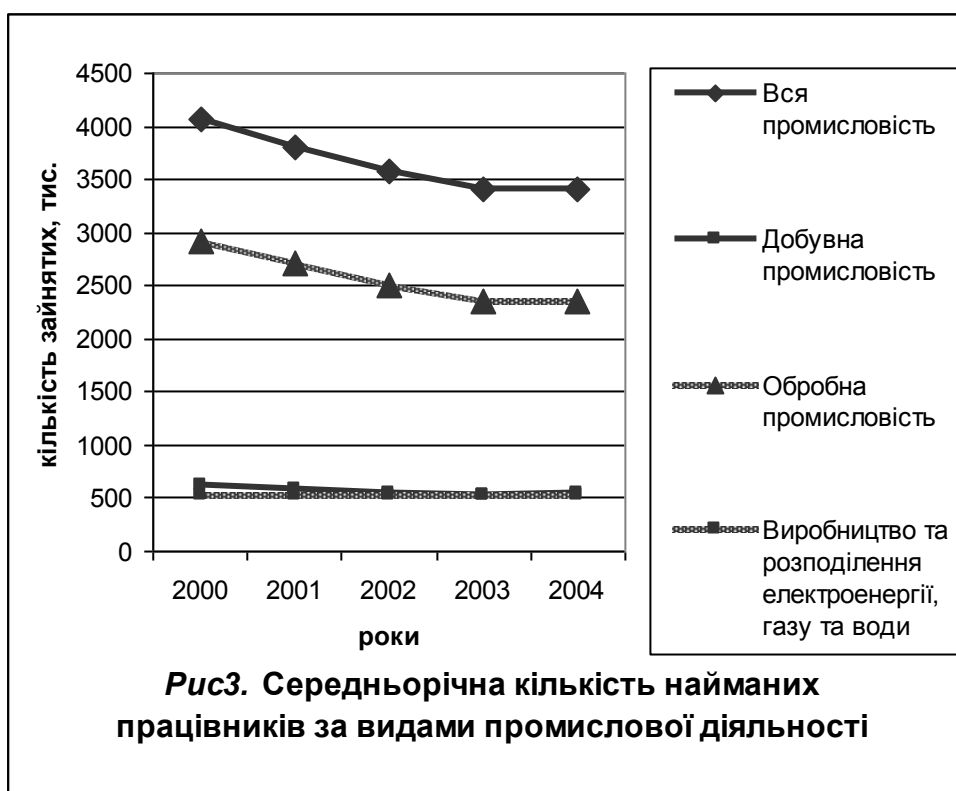
відносно невисоким – 6,1%. В той же час у 1999 р. по цим же галузям значна кількість працівників працювало у режимі неповного робочого дня (тижня): у легкій промисловості – 21,2%, у харчовій – 24,1%, у чорній металургії – 23,6%, машинобудуванні і металообробці – 40,3%. У паливній промисловості цей показник неповної зайнятості, як і попередній, був відносно невисоким – 2% [6]. Як правило, працівники погоджувались на часткову зайнятість, щоб зберегти соціальний статус та доступ до соціальних послуг, які надавались на підприємствах (охорона здоров'я, дитячі дошкільні заклади тощо).

Ще однією суттєвою проблемою була втрата промисловими підприємствами робітничих кадрів і падіння престижу технічних спеціальностей, негативні наслідки чого дають про себе знати сьогодні. Протягом кризових 90-х років значна кількість робітників звільнилася зі своїх посад через скорочення виробництва або низьку заробітну плату. Вони змінили свою спеціальність на більш дохідні професії або ж за тривалий період безробіття втратили свою кваліфікацію. Крім того відбулася зміна трудової мотивації молоді. Вона орієнтується на більш дохідні, «престижні» робочі місця. Робітничі спеціальності через низьку заробітну плату та значне скорочення робітничих кадрів під час економічної кризи втратили для молоді свою привабливість. В той же час на початку 90-х років збільшувалася частка недержавного сектору, створювалися нові приватні підприємства, з боку яких зростав попит на менеджерів, економістів, фінансистів, юристів, бухгалтерів, програмістів. Заробітна плата цих спеціалістів була досить високою. Як результат, дані професії стали «престижними» для молоді. Освітні заклади почали збільшувати випуск відповідних спеціалістів, в той час як кількість ПТУ, які готують робочі кадри, та обсяги випуску відповідних працівників зменшувались. Вже у другій половині 90-х років стали відчутними надлишок пропозиції «престижних» професій та нестача працівників технічних спеціальностей. Проте освітні заклади майже ніяк на ці зміни не зреагували. Як наслідок, ринок освітніх послуг став деформованим, що особливо

негативно вплинуло на промисловий сегмент ринку праці у період економічного зростання [1].

Розглянемо основні позитивні та негативні тенденції на промисловому сегменті ринку праці у період економічного зростання, який розпочався у 2000 р.

Основною негативною тенденцією є продовження зменшення кількості зайнятих у промисловості, не дивлячись на економічне зростання. Якщо говорити про ринок праці в цілому, то на ньому деяке збільшення зайнятості починається лише у 2002 р., причому значно меншими темпами, ніж зростання ВВП. На промисловому сегменті взагалі продовжується скорочення середньорічної кількості найманих працівників. Правда, з 2002-2003 рр. це зменшення іде значно меншими темпами (рис. 3) [6].

Одночасно зростають обсяги реалізованої промислової продукції у вартісному вираженні, оплата праці найманих працівників. Також зростає вартість основних засобів у промисловості (табл.1) [6]. Крім того, на підприємствах є вакантні робочі місця.

Таблиця 1.

**Динаміка основних показників промислової діяльності
за 2000-2004 рр.***

Показник	2000	2001	2002	2003	2004
Обсяг реалізованої промислової продукції (у фактичних цінах), млн. грн.	182718,3	210842,7	229634,4	289117,3	400757,1
Основні засоби промисловості (у фактичних цінах), млн. грн.	285328	311089	339259	362598	371368
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у промисловості, грн.	291,16	375,16	455,85	553,59	697,42

Як можна пояснити скорочення середньорічної чисельності на фоні покращення основних показників промислової діяльності?

Перша причина полягає у тому, що пропозиція робочої сили, представлена зайнятим у промисловому секторі населенням та тими, хто шукає тут роботу, не відповідає наявному попиту на неї з боку роботодавців. Через це продовжується звільнення працівників з промислових підприємств і є в наявності вакантні місця.

Другою причиною є те, що поряд зі зростанням ВВП має місце збільшення обсягів зайнятості у нелегальному секторі, який, з одного боку, поглинає значну частину безробітних, але, з іншого боку, відтворює соціальну базу їх поповнення, оскільки робочі місця, що виникають у даному секторі, є ненадійними і не сприяють піднесенню конкурентоспроможності зайнятих у ньому працівників.

Третя причина полягає в тому, що економічне зростання в промисловості носить екстенсивний характер: в оборот включаються раніше недовикористані ресурси, які було збережено завдяки політиці підтримки зайнятості. І в першу чергу це стосується кваліфікованих працівників. Як зазначає І. Л. Петрова, подібні ж тенденції проявлялися і в інших транзитивних економіках, де підприємства дотримувалися стратегії

«захисних перетворень» (defensive reconstruction). Проте на сьогодні цей резерв можна вважати таким, що вичерпав себе [3].

І тоді роботодавці зіштовхуються з проблемою невідповідності пропозиції робочої сили на промисловому сегменті потребам виробництва. Підприємствам на сьогоднішній день все більше потрібні працівники робочих спеціальностей та технічні виконавці. Проте в силу причин, розглянутих раніше, на сьогоднішній день втрачені під час економічної кризи робітничі ресурси повернути майже неможливо, а для ринку освітніх послуг є характерним перекис в бік підготовки кадрів з «престижних» спеціальностей. До того ж, як зазначає Є. М. Кучменко, якість підготовки робітничих кадрів навчальними закладами не повністю задовольняє роботодавців. По-перше, як показує практика, на адаптацію випускників ПТУ до виробничих умов часто витрачається багато часу. По-друге, сучасне виробництво, як правило, висуває перед робітниками проблеми, які потребують комплексного застосування знань з різних галузей наук (в першу чергу інформатики і мікроелектроніки). Недооцінка загальноосвітньої підготовки негативно позначається на якості технічної підготовки [3].

Серед позитивних змін, які відбулися як на ринку праці України в цілому, так і на промисловому його сегменті зокрема, слід відмітити значне зменшення обсягів вимушеної неповної зайнятості. Так, кількість працівників, які працювали в режимі неповного робочого дня (тижня), по промисловості скоротилася на 13,4 відсоткових одиниць порівняно з 1999 р. і склала 13,2% у 2004 р. Ще більшим було скорочення кількості промислових працівників, які перебували в адміністративних відпустках. Протягом 2000-2004 рр. вона скоротилася на 33 відсоткових пункти і склала 4,4% [6]. Це скорочення було зумовлено законодавчою заборонаю практики адміністративних відпусток.

Наостанок слід відмітити наявність інвестиційних обмежень, які заважають розвитку промислового сегменту ринку праці і ускладнюють його державне регулювання. Відповідно до Т. А. Заєць, дія інвестиційних

обмежень полягає у тому, що результативність інвестиційного процесу в аспекті модернізації робочих місць залишається низькою внаслідок відсутності чіткої системи визначення інвестиційних пріоритетів та орієнтирів, наявності глибоких структурних деформацій в економіці України. Оновлення виробництва і підвищення оплати праці часто перетворюються на конкуруючі між собою елементи. Це призводить до ускладнення вирішення завдань структурної модернізації економіки, а базові галузі важкої промисловості продовжують зберігати провідне місце в народногосподарській структурі [3].

Висновки. Основними проблемами, які характерні для промислового сегменту ринку праці на даному етапі його формування є: структурні диспропорції, що обумовлюють дисбаланс попиту і пропозиції на промисловому сегменті; значні розміри нелегальної зайнятості; наявність інвестиційних, інституційних і споживчих обмежень, які заважають нормальному розвитку промислового сегменту ринку праці.

Для подолання перелічених вище проблем можна запропонувати наступні заходи. Для відновлення балансу попиту і пропозиції на промисловому сегменті необхідно, в першу чергу, подолати деформацію на ринку освітніх послуг. Зокрема, необхідно сприяти переходу системи професійної освіти на підготовку працівників в основному за договорами, «на замовлення». Також слід відкривати нові спеціалізації відповідно до потреб ринку, забезпечити реалізацію гнучких програм багаторівневої системи освіти, розширити обсяг дисциплін, які вивчаються. Все це має забезпечити випускникам навчальних закладів робочі місця, а роботодавці отримають працівників, у яких відчувається потреба на підприємстві. Для подолання нелегальної зайнятості необхідно зменшити податковий тиск і сприяти виходу з «тіні» підприємств з одночасним посиленням боротьби проти нелегального сектору економіки. Це поверне значну кількість працівників на зареєстрований ринок праці. Для усунення інвестиційних обмежень необхідно розробити чітку систему визначення пріоритетів та

орієнтирів, посилити інвестиційне забезпечення модернізації робочих місць у конкурентоспроможних галузях промисловості – наукомістких галузях машинобудування, металургії, хімічній промисловості. Вони здатні зміцнити позиції України в зовнішньоекономічних зв'язках, що є дуже важливим на фоні процесів глобалізації. Подолання інвестиційних обмежень призведе до прискорення структурної модернізації економіки та зростання доходів населення.

Список використаної літератури

1. Бичікова Л. А. Проблеми формування збалансованого територіального ринку праці // Вісник Технологічного університету Поділля. Частина 1, Том 2, 2003. – с.191 – 194.
2. Васильченко В. С. Структурные изменения в промышленности, обусловленные становлением экономической независимости Украины (вопросы формирования промышленного сектора рынка труда) – К., 1992. – 24с.
3. Державне регулювання ринку праці: сучасні технології та напрями їх розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (22 грудня 2005 р.) / Мінпраці – соціальної політики України – К., 2006.- 284с.
4. Лібанова Е. М. Ринок праці: Навч. посібник. – К., 2003. – 224 с.
5. Статистичний щорічник України за 1994 рік. Державний комітет статистики України / Ред. О. Г. Осавуленко. – К.: Техніка, 1995. – 576 с.
6. Статистичний щорічник України за 2004 рік. Державний комітет статистики України / Ред. О. Г. Осавуленко. – К.: Консультант, 2005. – 591 с.
7. Фомічова О. В., Гладков В. М. Особливості становлення ринку праці в сучасних умовах // Вісник СНУ ім. Даля, №1, 2004. – с. 22 – 25.